

УДК 616.31-053.2/.5(23)
DOI 10.24144/1998-6475.2022.58.32-37

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИТЯЧОГО НАСЕЛЕННЯ ГІРСЬКОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ЗОНИ ПРОЖИВАННЯ КОМПЛЕКСНОЮ СТОМАТОЛОГІЧНОЮ ДОПОМОГОЮ

Остапко О. І.¹, Голованова І. А.²

¹ВНЗ «Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця», м. Київ

²ВНЗ «Полтавський державний медичний університет», м. Полтава

Резюме. Вступ. В Україні реєструється у дітей незадовільний стан стоматологічного здоров'я та гігієни порожнини рота. У зв'язку з гірською географічною зоною розташування Закарпаття має свої особливості в забезпеченні дітей комплексною стоматологічною допомогою.

Мета дослідження: вивчити та проаналізувати проблеми забезпечення дитячого населення гірської географічної зони проживання комплексною стоматологічною допомогою.

Матеріали та методи. Матеріали: дані державної та галузевої статистичної звітності по Закарпатській області, а також наукові, міжнародні та вітчизняні інформаційні джерела за темою дослідження. Методи: системного підходу, бібліосемантичний, медико-статистичний, узагальнення.

Результати досліджень. У ході проведеного дослідження встановлені такі проблеми забезпечення дитячого населення гірської географічної зони проживання комплексною стоматологічною допомогою: організаційного характеру (низький рівень спроможності системи охорони здоров'я регіону забезпечити дітей комплексною стоматологічною допомогою, що робить її умовно доступною для відповідного дитячого населення); поведінкового характеру (низький рівень санітарної культури батьків і дітей та їх прихильності до профілактичних заходів зі збереження та зміцнення стоматологічного здоров'я); проблеми природно-біологічного характеру, які характеризуються дефіцитом фтору та високим рівнем загальної жорсткості питної води.

Висновки. Результати дослідження вказують на необхідність формування спроможної мережі до забезпечення дитячого населення гірської географічної зони проживання комплексною стоматологічною допомогою та формування у батьків і дітей мотивованого відповідального ставлення до збереження та зміцнення стоматологічного здоров'я.

Ключові слова: діти, гірська географічна зона, стоматологічне здоров'я, стоматологічна допомога, профілактика, проблеми.

Problems of providing the children of the mountain geographical zone of residence with comprehensive dental care

Ostapko O.I., Holovanova I.A.

Abstract. *Introduction.* In Ukraine, the unsatisfactory state of dental health and oral hygiene is registered among children. Transcarpathia, in connection with the mountainous geographical area, has its own peculiarities in providing children with comprehensive dental care.

Purpose: to study and analyze the problems of providing comprehensive dental care to the children of the mountainous geographical area of residence.

Materials and methods. *Materials:* data from state and industry statistical reporting on the Transcarpathian region, as well as scientific international and domestic information sources on the topic of the study. *Methods:* systemic approach, bibliosemantic, medical-statistical, generalization.

Results. In the course of the conducted research, the following problems of providing the children's population of the mountainous geographical area of residence with comprehensive dental care were established. *Organizational nature:* the low level of capacity of the health care system of the region to provide children with comprehensive dental care, which makes it conditionally available for the corresponding child population. *Behavioral:* low level of sanitary culture of parents and children and their commitment to preventive measures to preserve and strengthen dental health. *Problems of a natural and biological nature,* which are characterized by a fluorine deficiency and a high level of general hardness of drinking water.

Conclusion. The results of the study indicate the need for the formation of a capable network to provide the children's population of the mountainous geographical area of residence with comprehensive dental care and the

formation of parents and children with a motivated and responsible attitude to maintaining and strengthening dental health.

Key words: children, mountainous geographical area, dental health, dental care, prevention, problems.

Вступ

Проведені в Україні епідеміологічні обстеження дитячого населення показали незадовільний стан стоматологічного здоров'я та гігієни порожнини рота у дітей усіх вікових груп [1]. При цьому в Україні, як і в інших країнах світу спостерігається зростання стоматологічної патології в цілому і в першу чергу реєструється зростання серед дитячого населення показників поширеності та інтенсивності карієсу зубів [2, 3].

Високий рівень захворюваності дітей на хвороби зубів та порожнини рота з тенденцією до погіршення стоматологічного здоров'я в першу чергу стосується регіонів окремих географічних зон зі складними фізичними й соціальними умовами проживання та природним дефіцитом важливих для формування стоматологічного здоров'я мікро- та макроелементів, до яких відноситься і Закарпатська область, близько 75% території якої займає гірська місцевість із природним дефіцитом фтору та йоду [4–6], що негативно впливає на стан формування стоматологічного здоров'я у дітей вказаної території проживання. Дані статистичних звітів та наукової літератури вказують на те, що поширеність карієсу у дітей Закарпатської області реєструється в межах 92–99% та є максимально високою. За результатами дослідження стоматологічного здоров'я дітей гірської географічної зони Закарпатської області проживання було виявлено, що поширеність карієсу тимчасових зубів у дитячого населення становить 98,3% при інтенсивності ураження 14,9; а показники у постійних зубів відповідно склали 91,4% та 11,3 [7, 8].

Проведений аналіз доступних інформаційних джерел дозволив встановити, що на другому місці в структурі стоматологічних захворювань дітей знаходяться захворювання тканин пародонта [9], а третє місце посідають зубощелепні аномалії [10]. Проведене співставлення показників та аналіз отриманих даних вказують на статистично достовірно гірші показники стоматологічного здоров'я дітей, які проживають у гірській географічній зоні ніж у дітей низинної географічної зони проживання. При цьому також відмічається недостатній рівень гігієни порожнини рота і зубів у дітей

та низький рівень їх звернень із метою профілактики каріозних уражень зубів [11].

Вивчення досвіду провідних країн світу з організації надання стоматологічної допомоги дитячому населенню показало, що в країнах, із подібними умовами, наприклад у Швейцарії, Канаді та Словаччині діють державні цільові профілактичні програми результатом реалізації яких є значне покращення стоматологічного здоров'я дітей [12, 13]. Позитивним прикладом є те, що результатом проведення організаційно-профілактичних заходів у Словаччині стало зниження у п'ять разів показника інтенсивності карієсу постійних зубів у дітей [14].

Необхідно відзначити, що світовий досвід, узагальнений ВОЗ, та результати значної кількості наукових досліджень вказують на те, що на сьогоднішньому етапі розвитку і досягнень сучасної стоматологічної науки та практики існують реальні можливості зведення показників стоматологічної захворюваності і, зокрема, карієсу до мінімуму [15].

Мета дослідження

Вивчити та проаналізувати проблеми забезпечення дитячого населення гірської географічної зони проживання комплексною стоматологічною допомогою.

Матеріали та методи

Матеріали: дані державної та галузевої статистичної звітності по Закарпатській області [16–18], а також наукові, міжнародні та вітчизняні інформаційні джерела за темою дослідження. Методи: системного підходу, бібліосемантичний, медико-статистичний, узагальнення.

Результати досліджень

Закарпатська область відноситься до регіонів України, в якій значна кількість населення проживає в гірській географічній зоні. За рішенням КМУ 214 населених пунктів області має статус гірських. Це означає, що вони розташовані на висоті 400 метрів над рівнем моря та вище.

Проблеми забезпечення дитячого населення гірської географічної зони проживання комплексною стоматологічною допомо-

гою нами розділено на чотири групи: проблеми природно-біологічного характеру, які пов'язані з гірською географічною зоною проживання; проблеми, рішення яких залежить від органів державної влади різного рівня управління; проблеми, які пов'язані із спроможністю системи охорони здоров'я регіонального та територіального рівня, та проблеми поведінкового характеру, які викликані діями батьків дітей та самими дітьми. Розглянемо вказані групи проблем.

Проблеми природно-біологічного характеру, які пов'язані з гірською географічною зоною проживання. Вказана проблема характеризується природним дефіцитом фтору та високим рівнем загальної жорсткості питної води. При цьому необхідно зазначити, що на розвиток стоматологічних захворювань у дітей геохімічні чинники серед всіх негативних чинників займають 35%, а кліматичні чинники 19%. Серед всіх вказаних чинників дефіцит фтору є найважливішим [19].

Проблеми, рішення яких залежить від органів державної влади різного рівня управління:

- високий рівень трудової незайнятості призводить до трудової міграції значної частки населення працездатного віку гірської географічної зони проживання (батьків), коли діти залишаються на тривалий час під опікою бабусь і дідів, або інших родичів [20];

- умовна прохідність або непрохідність доріг гірської географічної зони області більшу частину року (осінь, зима, весна) при відсутності роботи спроможного до проїзду громадського транспорту унеможлиблює проїзд дітей до закладів охорони здоров'я, в яких надається спеціалізована стоматологічна допомога, що робить її умовно територіально доступною. Такими є до 80% доріг гірської географічної зони області.

Проблеми, які пов'язані зі спроможністю системи охорони здоров'я регіонального та територіального рівня до забезпечення дитячого населення гірської географічної зони проживання комплексною стоматологічною допомогою:

- відсутність штатних посад лікарів-стоматологів дитячих у закладах охорони здоров'я гірської географічної зони комунальної форми власності;

- відсутність у гірській географічній зоні приватних стоматологічних закладів дитячих лікарів-стоматологів та дитячих лікарів-стоматологів – фізичних осіб підприємців;

- відсутність підготовки лікарів загальної практики-сімейних лікарів до надання стоматологічної допомоги дитячому населенню, навіть при гострому болю;

- лікарі-стоматологи, які надають спеціалізовану стоматологічну допомогу дорослому населенню не мають спеціальної підготовки з надання медичної допомоги дитячому населенню, а відповідно не мають юридичного права її надавати.

Вищенаведене свідчить про неспроможність системи охорони здоров'я територіального рівня до забезпечення дитячого населення гірської географічної зони проживання комплексною, як лікувальною, так і профілактичною, стоматологічною допомогою.

На регіональному рівні вказана медична допомога надається дитячими лікарями-стоматологами обласної клінічної стоматологічної поліклініки.

Таким чином порушується законодавство України про забезпечення населення медичною допомогою при визначенні в регіоні забезпечення дитячого населення стоматологічною допомогою неперіоритетним розділом охорони здоров'я.

Проблеми поведінкового характеру, які викликані діями батьків дітей та самими дітьми щодо збереження та зміцнення стоматологічного здоров'я дітей. Аналіз доступних нам інформаційних джерел дозволив при узагальненні даних виділити такі проблеми [21]:

- низький рівень прихильності батьків до забезпечення комплексної профілактики захворювань слизової оболонки порожнини рота та зубів у дітей;

- недостатній рівень можливостей регулярного забезпечення гігієни порожнини рота у дітей гірської географічної зони;

- не проводиться санація порожнини рота, яка рекомендована лікарем-стоматологом;

- високий рівень нераціонального харчування дітей;

- невикористання зубних паст зі збільшеним вмістом фтору;

- непоінформованість (недостатня інформованість) щодо правил догляду за порожниною рота у дітей.

Висновки

У ході проведеного дослідження встановлено чотири групи причин, які негативно впливають на стан забезпечення дитячого

населення гірської географічної зони комплексною стоматологічною допомогою. До них відносяться проблеми природно-біологічного характеру, які пов'язані з гірською географічною зоною проживання; проблеми, рішення яких залежить від органів державної влади різного рівня управління із забезпечення територіальної та економічної доступності; проблеми, що пов'язані зі спроможністю сис-

теми охорони здоров'я регіонального та територіального рівня, та проблеми поведінкового характеру, які викликані діями батьків дітей і самими дітьми.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із вивченням впливу подальших кроків реформи охорони здоров'я на стан організації стоматологічної допомоги в регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павленко ОВ, Вороненко ЮВ, Мазур ІП. Стоматологічна допомога в Україні: основні показники діяльності за 2008–2018 роки. Кропивницький: Поліум, 2016; с. 212.
2. Klitynska O V, Kostenko Y, Mukhina YA, Vasko AA, Layosh N V. Efficiency estimation of using phased program of caries prevention in children domiciled in Transcarpathian region. *Acta Stomatol Naissi*. 2016;32(74):1635–49.
3. Смоляр НІ, Безвушко ЕВ, Чухрай НЛ. Стоматологічне здоров'я дітей. Проблеми і перспективи. Матеріали ІІІ конгресу стоматологів Європи; 2009; Київ. Україна; 2009, с. 34-35.
4. Гаргин ВВ, Кривенко ЛС, Назарян РС. Морфофункціональні особливості стану ротової порожнини при моделюванні атопічної патології; Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю; 2017 квіт. 20; Харків. Україна; 2017, с. 54.
5. Клітинська ОВ, Васько АА. Аналіз якості контролю за індивідуальною гігієною порожнини рота школярів, які проживають в умовах мікроелементозів фтору та йоду. *Молодий вчений*; №5(08); 2014, с. 164-166
6. Клітинська ОВ, Бутрій НВ. Аналіз дослідження мікроелементного складу волосся у дітей, які проживають у біогеохімічному регіоні з мікроелементозами фтору та йоду. *Вітчизняна та світова медицина: вимоги сьогодення: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конференції*; 2013 жовт.4–5; Дніпропетровськ, Україна; 2013, с. 30–33.
7. Безвушко ЕВ, Чухрай НЛ, Гутор ТГ. Взаємозв'язок карієсу зубів, захворювань тканин пародонта та зубощелепних аномалій у дітей шкільного віку Львівської області. *Практична медицина*. 2010;16(1): 35–40.
8. Клітинська ОВ. Аналіз стану твердих тканин зубів у дітей, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду. Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання стоматології сьогодення»; 2010; Тернопіль, Україна; 2010, с. 20–1.
9. Поворознюк ВВ, Задорожна ІВ, Павлюк ТД. Структурно-функціональний стан зубів і пародонта у дітей, що проживають у різних регіонах України (клініко-епідеміологічне дослідження). *Вісник стоматології*. 2011;(4): 105–6.
10. Костенко ЄЯ, Мельник ВС. Поширеність та структура зубощелепних аномалій у дітей Закарпатської області. *Науковий вісник Ужгородського університету; Серія: Медицина*; 2016; Вип. 1 (53):102-105.
11. Смоляр НІ, Чухрай НЛ. Оцінка визначення ступеня активності карієсу зубів у дітей шкільного віку як одного із показників санації. *Вісник стоматології*. 2012;(4):97–100.
12. Чухрай НЛ, Лещук СЄ. Оцінка стану твердих тканин зубів у дітей з бронхіальною астмою в світлі нового індексу ВООЗ–Significant Index of Caries. *Вісник стоматології*. 2019;107(2):54–7.
13. Елизарова ВМ. Множественный кариес как фактор, отягощающий соматическую патологию у детей. *Стоматология детского возраста и профилактика*. 2014;1:33–4.
14. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 черв. 2014 р. [Internet] № 1508-VII. [цитовано 2023. лютий 27]. Доступно на : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
15. WHO | WorldHealthOrganization. Global Information System on Alcohol and Health. [Internet]. 2021. [цитовано 2023. лютий 27]. Доступно на: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/global-information-system-on-alcohol-and-health>
16. Статистичний щорічник Закарпаття. Ужгород за 2020. [Internet]. 2021. [цитовано 2023. лютий 27]. Доступно на: <https://www.uz.ukrstat.gov.ua/>
17. Статистичний щорічник Закарпаття. Ужгород за 2019. [Internet]. 2020. [цитовано 2023. лютий 27]. Доступно на: <https://www.uz.ukrstat.gov.ua/>

18. Статистичний довідник. Мережа закладів та основні показники діяльності системи охорони здоров'я Закарпатської області за 2020 рік. [Internet]. 2021. [цитовано 2023. лютий 27]. Доступно на: <https://www.uz.ukrstat.gov.ua/>
19. Казакова РВ, Мельник ВС, Білищук МВ. Порівняльний аналіз показників карієсу зубів і захворювань тканин пародонта у підлітків, які проживають у різних екологічних умовах. *Новини стоматології*; 2013; №. 1 ; с. 78 – 79
20. Миронюк ІС. Результати оцінки масштабів та напрямків трудової міграції як одного із факторів поширення ВІЛ в Закарпатті. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2011; №2; с. 5-9.
21. Пішковці А-М. Результати соціологічного опитування батьків щодо збереження стоматологічного здоров'я дітей. *Україна Здоров'я нації*. 2020; 2(84); с. 10-16.

REFERENCES

1. Pavlenko OV, Voronenko YuV, Mazur IP. Stomatolohichna dopomoha v Ukraini: osnovni pokaznyky diialnosti za 2008–2018 roky. [Dental care in Ukraine: main activity indicators for 2008–2018]. *Кропивницький: Polium*, 2016; 212. [in Ukrainian]
2. Klitynska O V, Kostenko Y, Mukhina YA, Vasko AA, Layosh N V. Efficiency estimation of using phased program of caries prevention in children domiciled in Transcarpathian region. *Acta Stomatol Naissi*. 2016;32(74):1635–49.
3. Smoliar NI, Bezvushko EV, Chukhrai NL. Stomatolohichne zdorovia ditei. Problemy i perspektyvy. [Dental health of children, problems, prospects]. *Materialy III konhresu stomatolohiv Yevropy*; 2009; Kyiv. Ukraina; 2009, 34-35. [in Ukrainian]
4. Harhyn VV, Kryvenko LS, Nazarian RS. Morfofunktsyonalnye osobennosti sostoianiya rotovoi polosty pry modelyrovanny atopycheskoi patolohyy. [Morphological and functional features of the state of the oral cavity The state of the soft tissues of the oral cavity in the modeling of atopic pathology]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*; 2017 kvit. 20; Kharkiv. Ukraina; 2017, 54. [in Russian]
5. Klitynska OV, Vasko AA. Analiz yakosti kontroliu za indyvidualnoiu hihienoiu porozhnyny rota shkoliariiv, yaki prozhyvaiut v umovakh mikroelementoziv ftoru ta yodu. [Analysis of the quality of control over individual oral hygiene of schoolchildren living in conditions of microelementosis of fluorine and iodine]. *Molodyi vchenyi*; №5(08); 2014, 164-166. [in Ukrainian]
6. Klitynska OV, Butrii NV. Analiz doslidzhennia mikroelementnoho skladu volossia u ditei, yaki prozhyvaiut u bioheokhimichnomu rehioni z mikroelementozamy ftoru ta yodu. [Analysis of the microelement composition of hair in children living in a biogeochemical region with fluoride and iodine microelementosis]. *Vitchyzniana ta svitova medytsyna: vymohy sohodennia: zbirnyk materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii*; 2013 zhovt.4–5; Dnipropetrovsk, Ukraina; 2013, 30–33. [in Ukrainian]
7. Bezvushko EV, Chukhrai NL, Hutor TH. Vzaiemozviazok kariiesu zubiv, zakhvoriuvan tkanyn parodonta ta zuboshchelepnykh anomalii u ditei shkilnoho viku Lvivskoi oblasti. [Relationship between dental caries, periodontal tissue diseases, and maxillofacial anomalies in school-aged children of the Lviv Region]. *Praktychna medytsyna*. 2010;16(1):35–40. [in Ukrainian]
8. Klitynska OV. Analiz stanu tverdykh tkanyn zubiv u ditei, yaki prozhyvaiut v umovakh bioheokhimichnoho defitsytu ftoru ta yodu. [Analysis of the state of hard dental tissues in children living in conditions of biogeochemical deficiency of fluorine and iodine]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni pytannia stomatolohii sohodennia»*; 2010; Ternopil, Ukraina; 2010, 20–1. [in Ukrainian]
9. Povorozniuk VV, Zadorozhna IV, Pavliuk TD. Strukturno-funktsionalnyi stan zubiv i parodonta u ditei, shcho prozhyvaiut u riznykh rehionakh Ukrainy (kliniko-epidemiolohichne doslidzhennia). [Structural and functional condition of teeth and periodontium in children living in different regions of Ukraine (clinical-epidemiological study)]. *Visnyk stomatolohii*. 2011;(4):105–6. [in Ukrainian]
10. Kostenko YeIa, Melnyk VS. Poshyrenist ta struktura zuboshchelepnykh anomalii u ditei Zakarpatskoi oblasti. [Prevalence and structure of maxillofacial anomalies in children of the Zakarpattia region]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*; Seria: Medytsyna; 2016; Vyp. 1 (53):102-105. [in Ukrainian]
11. Smoliar NI, Chukhrai NL. Otsinka vyznachennia stupeniu aktyvnosti kariiesu zubiv u ditei shkilnoho viku, yak odnoho iz pokaznykiv sanatsii. [Assessment of determining the degree of

- dental caries activity in school-age children as one of the indicators of remediation]. *Visnyk stomatolohii*. 2012;(4):97–100. [in Ukrainian]
12. Chukhrai NL, Leshchuk SE. Otsinka stanu tverdykh tkanyn zubiv u ditei z bronkhialnoi astmoiu v svitli novoho indeksu VOOZ–Significant Index of Caries. [Assessment of the state of hard dental tissues in children with bronchial asthma in the light of the new WHO index–Significant Index of Caries]. *Visnyk stomatolohii*. 2019;107(2):54–7. [in Ukrainian]
 13. Yelizarova VM. Mnozhestvennii karies kak faktor, otyagoshchayushchii somaticheskuyu patologiyu u detei. [Multiple caries as a factor aggravating somatic pathology in children]. *Stomatologiya detskogo vozrasta i profilaktika*. 2014;1:33–4. [in Ukrainian]
 14. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 17 cherv. 2014 r. [Internet] № 1508-VII. [tsytovano 2023. liutyi 27]. Dostupno na : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>. [in Ukrainian]
 15. WHO | WorldHealthOrganization. Global Information System on Alcohol and Health. [Internet]. 2021. [tsytovano 2023. liutyi 27]. Dostupno na: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/global-information-system-on-alcohol-and-health>
 16. Statystychni shchorichnyk Zakarpattia. Uzhhorod za 2020. [Internet]. 2021. [tsytovano 2023. liutyi 27]. Dostupno na: <https://www.uz.ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian]
 17. Statystychni shchorichnyk Zakarpattia. Uzhhorod za 2019. [Internet]. 2020. [tsytovano 2023. liutyi 27]. Dostupno na: <https://www.uz.ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian]
 18. Statystychni dovidnyk. Merezha zakladiv ta osnovni pokaznyky diialnosti systemy okhorony zdorovia Zakarpatskoi oblasti za 2020 rik. [Internet]. 2021. [tsytovano 2023. liutyi 27]. Dostupno na: <https://www.uz.ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian]
 19. Kazakova RV, Melnyk VS, Bilyshchuk MV. Porivnialnyi analiz pokaznykiv kariiesu zubiv i zakhvoriuvan tkanyn parodonta u pidlitkiv, yaki prozhyvaiut u riznykh ekolohichnykh umovakh. [Comparative analysis of dental caries and periodontal tissue diseases in adolescents living in different environmental conditions]. *Novyny stomatolohii*; 2013; № 1; 78–79. [in Ukrainian]
 20. Myroniuk IS. Rezultaty otsinky masshtabiv ta napriamkiv trudovoi mihratsii yak odnogo iz faktoriv poshyrennia VIL v Zakarpatti. [The results of the assessment of the scale and directions of labor migration as one of the factors of the spread of cattle in Transcarpathia.]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*. 2011; №2; 5–9. [in Ukrainian]
 21. Pishkovtsi A-M. Rezultaty sotsiolohichnoho opytuvannia batkiv shchodo zberezhenia stomatolohichnoho zdorovia ditei. [Results of a sociological survey of parents regarding the preservation of children’s dental health]. *Ukraina Zdorovia natsii*. 2020; 2(84); 10-16. [in Ukrainian]

Отримано 08.12.2022 р.